

„A GROTESZK: VÁLASZ ISZONYÚ ÖNBIZALMUNKRA”

Interjú Örkény Istvánnal

HORNYIK MIKLÓS

Örkény István a mai magyar novellisztika egyik legérdekesebb, legkülönösebb, s ha beérkezett írónak illik ilyen bókot mondani: legígéretesebb alakja. Bár negyedszázada ír, értékes novellái alig egy kötetet tesznek ki; műve most van kiteljesedőben. Vakító fényeket villantó rövid remekművei — az *Egyperces novellák* — egyre jobban tágitják s helyenként át is törik azt a prózai műfajhatárt, amit legtöbb írónk tiszteletben tart.

Igaztalanok lennének azonban, ha Örkény látásmódját más írókon kérnénk számon: irodalmunkban a groteszk látásmód meglehetősen otthontalan, alig egy-két korai mását ismerjük (Karinthy Frigyes *Noteszában*, Gelléri Andor Endre egy-két írásában és Füst Milán *A sanda bohóc* című marionett-füzérében). Hogy a groteszk új jelenség a XX. századi magyar irodalomban, azt éppen Örkény útkeresése példázza jól. Első kötete, a *Tengertánc*, amely 1941-ben jelent meg, már tartalmaz ilyen jellegű írásokat (például a címadó novellát), mégis hatalmas vargabetűt kellett megtennie, húsz évig kellett kísérleteznie, míg ismét eljutott sajátos műfajához, a groteszkhez: *A kivégzési szabályzat* borzongató mondanivalójához és rezzenéstelen stílusához. Elődöket, példaképeket találhatott volna a világirodalomban, de mint maga is mondja, nem a teória felől, hanem munka közben: teljesen empirikusan bontakozott ki új stílusformája.

Az önfeledt írói kísérletezésnek nem kedvezett az irodalompolitika, ám Örkény munkástémájú regényeit, realista és szocrealista elbeszéléseit, riportjait, amelyek az ötvenes években keletkeztek, nem tekinthetjük pusztán az akkori irodalompolitika termékeinek. Erre ő maga figyelmeztet: „Hogy miért mondtam le, hosszú esztendőkre, a groteszk »fekete humoráról«? De jó volna ezért a stílusfordulatért is a »személyi kultuszt« felelőssé tenni! Csakhogy én már akkor áttértem a lassabb mozgású, részletező, »élethű« epikára, amikor Zsdanovnak még hírért sem hallottam, egészen pontosan azon a délutánon, amikor behívóval a zsebemben, fekete parolis, fehér zsavoly egyenruhában Nagykatára érkeztem, és húsz perc múlva, a parancsnokság parkjában, azon fekete parolisan, fehér egyenruhásan, kezemen még a fehér szarvasbőr kesztyűvel, már kikötve lógtam egy fáról”.

Írói egyénisége alaktalanabb s változékonyabb, mint másoké. Még az utóbbi években írt novellái között is nagy értékkülönbségek van-

nak. Néha a humoreszkbe téved, olykor az anekdota felé közelít; de hűvös iróniája könnyű fajsúlyú írásainak is bizarr jelleget ad. „Örkény iróniája — írta nemrég Lehoczky Gergely — ritkán nevetet meg. Józan, tárgyilagos és komisz.”

Tárgyszerű pontossággal ír, mégsem részletez. Azt is mondhatnánk, hogy nem ábrázol — csak jelzéseket ad le, mint viharban a világítótorony őre. Virtuóz egyszerűség ez: versbe kívánczoló víziókat néhány kopár mondatban kifejezni.

—

Nincs könnyű dolga a mai olvasónak, ha meg akarja ismerni az *Egyperces novellák* szerzőjének műveit. A könyvkereskedésekben pillanatnyilag csak egyetlenegy könyve kapható, a *Tóték* című drámájának szöveggönyve; e kívül az utóbbi tíz évben mindössze két novella-gyűjteménye jelent meg, a *Jeruzsálem hercegnője* és a *Nászutások a légyapíron*, de könyvtárakban sem lehet rájuk találni.

Bevezetőben arra kértem az író, mondja el életrajzának azon részét, mely irodalmi szempontból fontos lehet; így bemutatkozhat jövőendő olvasóinak is.

EGY KOLLEKTÍV ÉLETRAJZ

Örkény István így válaszolt:

— Ötvenöt éves vagyok, és úgy érzem, csak most kezdem vagy a közelmúltban kezdtem el azt írni, amit mindigtől fogva írni szerettem volna. Keserves dolog ez, de megvannak a maga alkatbeli meg történelmi-társadalmi okai... Ha azt az irodalmat tekintjük szerencsés irodalomnak, amelyben az írók szabadon és teljességükben ki tudják bontakoztatni tehetségüket, akkor a magyar irodalom nem nevezhető ilyennek: fiatalon pusztultak el a mi legjobbjaink, tele vagyunk kibicsaklott életpályákkal, félbemaradt életművekkel, zsákutcába szaladt nagy-nagy írói ígérekkel. Nem akarom azt mondani, hogy én magam is zsákutcába szaladtam, de tömérdek időt elvesztegettem, rengeteg energiát elpazaroltam, míg végül eljutottam önmagamhoz. Családom is ellenezte, hogy a léha, megbízhatatlan művészi pályára lépjek. Apám iránti tiszteletből két diplomát szerettem, de ebből soha semmi örömöm nem származott... Viszonylag fiatalon kezdtem írni, első novelláskötetem a II. világháború előestéjén jelent meg. Félig-meddig játékos, groteszk írások szerepeltek benne, sete-suta írások, de a hang, amelyet megütött, kicsit rendhagyó hang volt irodalmunkban, mely alapjában a realizmus felé hajlik. Alighogy ezt kicsiholtam magamból, kitört a háború, a frontra kerültem, onnan pedig hadifogságba, ahol aztán ötödfél évem múlt el. Nem terméketlenül, hisz ezekben az években tanultam meg a legtöbbet, de hogy finoman fejezzem ki magam: öt évig nem volt meg körülöttem a nyugodt írói alkotás légköre. Negyvenhat karácsonyán értem haza. Abban az időben nálunk egy történelmileg szép korszak kezdődött: a nagy bizakodások, nagy várakozások, nagy nekifutások korszaka. Minden könnyen elérhetőnek ígérkezett; hittünk

egy gyönyörű jövőben, amiért csak a kezünket kell kinyújtanunk és máris a miénk lesz. Valami nagy nemzeti naivitás vett erőt rajtunk, azt hittük, minden, amit valaha eltervelt az emberiség, most egyszerre ölünkbe fog pottyanni. A magyar irodalom nagy nekivirágzása is ekkor kezdődött, utat tört magának egy sor modern törekvés, folyóiratok születtek stb. Csak egy folyóirat címét említem meg, az *Újholdét*, aminek én is munkatársa voltam, s ami aztán botránykővé vált, minden rossz kútfejének számított, pedig valójában semmi egyéb nem volt, mint néhány fiatal költőnek, költőnőnek újat-akarása. Akkoriban két novelláskötetemet jelent meg, a *Budai böjt* és a *Hóviharban*; e novellákban részben háborús élményeimet dolgoztam föl, részben pedig a háború utáni, fölszabadult életnek, az akkor engem körülvevő világnak a jelenségeit. Hogy ezután mi következett, azt mindnyájan tudjuk: az irodalom szerepének helytelen, egészségtelen fölfogása; doktrinér, didaktikus követelmények léptek föl az íróval szemben. A nagy lelkesedés lázában még ebben is szívvel-lélekkel részt vettem, föladva sokat önmagamból abban a hiszemben, hogy ez az ára annak, amit elérni akarunk. Amit most magamról elmondok, tulajdonképpen kollektív életrajznak tekinthető, hiszen akkoriban ezrével jártuk ezt az utat, ugyanazokkal a reményekkel s később ugyanazokkal a csalatkozásokkal. Ez az időszak minden külső erőszak nélkül, teljesen az én belső meggyőződésemből, engem is abba a nagy realista mozgásba vitt, ami lényegében a magyar próza egyedüli hagyománya, egyedüli valósága. Az élet jelenségeit legjobb tudásom szerint igyekeztem realista eszközökkel, realista módon megmagyarázni; de egyre jobban éreztem, hogy mindez nem elég. Nem voltam jó véleményvel arról, amit akkor írni tudtam, pedig még sikereim is voltak. Sikereim voltak; s a legveszedelmesebb dolog egy író számára, ha megtapsolják azért, ami nem ő... Körülbelül ennyit mondhatnak e korszakról, amit aztán ötvenhat után váltás követett: újra megnyíltak bizonyos lehetőségek, először csak lassan, majd valamivel növekvőbb módon. Újra polgárjogot nyert az önfeledtség, írói kísérletezés, művészi játékoság az után a rettenetesen szigorú és egyre szigorodó tudatosság után, ami már annyira tudatos volt a végén, hogy végeredményben kiradírozta az író lelkét az író művéből... Ötvenhat után, nem egészen a saját elhatározásomból, hosszú szünet állt be írói pályámon, hat vagy hét évig nem jelent meg írásom nyomtatásban. Ami persze nem azt jelenti, hogy közben nem dolgoztam. De végső fokon kiderült, hogy ez a második szünet sem ártott, mert azáltal, hogy magamra maradtam, szembe kellett néznem önmagammal, fel kellett mérnem azt, ami bennem van: erőimet, képességeimet, hajlamaimat, kedvteléseimet. És lassan ahhoz a felismeréshez jutottam el, hogy ott kell újrakezdenem mindent, ahol legelső kötetemmel elindultam: a játékoságnál, a groteszknél, tehát azzal a magatartással, amely látszólag nem veszi komolyan a világot, s valójában talán csak ez veszi igazán komolyan — a világnak abban az állapotában, amiben most vagyunk. Miután újra megjelentek írásaim, összeállítottam egy kötetet: ez a *Jeruzsálem hercegnője*. Tíz év termését gyűjtöttem össze, illetve azt, ami e tíz év terméséből megmaradt. Mert furcsa módon az derült ki, hogy az írások nemcsak

akkor porosodnak és hálnak el, ha nyomtatásban megjelennek, de akkor is, ha fiókban vannak. Nagyon meglepő tapasztalat volt ez. Egyszerre csak kötetet kellett sajtó alá rendeznem, és mérhetetlen tömegű kéziratot átböngészve nagyon szomorúan láttam, hogy sok írásom megöregedett, pusztán magától, ahogy a papír megsárgult, mintha a betűk is megsárgultak volna rajta. Azóta megjelent még egy könyvem, a *Nászutasok a légypapíron*, ez már a groteszk nyílt vállalása volt a *Jeruzsálem hercegnője* után, amiben a realizmus hangjai s a magamratalálás jelei voltak együtt megtalálhatók.

— Írói életrajzának kiegészítéseként még *Tóték* című tragikomédiájáról kellene megtudnunk valamit. Évekig a négy falnak írt, hogyan támadt mégis az az ötlete, hogy színpadi művet írjon?

— Eredeti formájában a *Tóték* kisregény volt, kísérlet arra, hogy a groteszkumot nagyobb lélegzetű műben fejezzem ki. Színpadi változata úgy keletkezett, hogy Kazimir Károly, a Thália Színház főrendezője megkérdezte tőlem, tudnék-e ebből a kisregényből darabot írni. Nagyon gyorsan, tán két-három nap alatt megszületett ez a tragikomédia. A Thália aztán korszerű előadásban, néhány nagyszerű színésszel sikerre vitte.

KÉTFÉLE ÍRÓI ALKAT

— Melyik művét tartja a legjobbnak?

— Erre nem tudok röviden válaszolni, mert ez nem olyan egyszerű. Van egy írói alkat, amelyik kifformálja önmagát, és egy életen keresztül megmarad önmagának. Németh László például ilyen alkat: korán kristályosodott, és azóta voltaképpen ez a kristály nőtt nagygyá... De van egy másfajta alkat is: énnekem például kész írásaimhoz gyakorlatilag semmi közöm nincs, mert mindig megpróbálok mássá válni, továbbmenni. Nem egy kristályrendszerben élem le életemet, hanem amorfstádiumban, amely folyton megpróbál kristályosodni, és folyton más rendszerek felé megy. Barátaim nem hiszik el, pedig így van: el sem olvasom azt, amit már megírtam, legszívesebben megszabadulnék tőle. Közöm már csak ahhoz van, amit most csinálok, vagy amit csinálni fogok. Egyszóval: túlhaladottnak érzek mindent, ami a tollam alól kikerült.

— Tehát elidegenedik a művétől?

— El. S ezzel nem akarom azt mondani, hogy rossznak vagy tökéletlennek tartok mindent, amit írtam; csak nincs meg az a forró kapcsolat, eleven közöm hozzá, mint ahhoz, amit most készülök írni.

„MINDEN EDDIGI KÖNYVEM: MEGALKUVÁS”

— Egyik novelláját sem tartja a „legjobbnak”. Novellagyűjteményeivel is ez a helyzet? Melyik gyűjteményes kötetét vallja a magáénak?

— Mindegyiket, de egyiket sem tartom a „legjobbnek”. Az író azt a könyvét tarthatná a legjobbnek, amelyiket megalkuvás nélkül állított össze. Még soha életemben nem tudtam olyan kötetet kiadni, amiben ne lett volna némi megalkuvás. Nem szeretném, ha azt hinné, hogy az irodalompolitika előírásaira való tekintettel mondom ezt, bár erre is mondhatnám, hiszen reális világban élünk, és vannak bizonyos igények, amelyeket az ember szemmel tart; de ez ma már a legkevésbé sem jelent olyanfajta megalkuvást, hogy az írónak meg kell tagadnia a becsületét, írói alkatát, hajlamát — ebből végrevalahára kinőttünk. Mondom, most nem erre gondolok, hanem arra, hogy eddig mindig volt valami, amivel megalkudtam.

— Például?

— A *Jeruzsálem hercegnője* című novellagyűjteményembe tíz év java termését válogattam össze. Mindenki rábeszélte, hogy a gyűjteménybe vegyem föl a *Lila tinta* című írásomat. A *Lila tintának* ugyanis az a története, hogy a Rákosi korszak kellős közepén nagy irodalmi vita robbant ki; Déry Tibor *Fehér pillangó* című novellája volt a központjában és az én *Lila tinta* című novellám. Most mindenki azt mondta: vedd be a kötetbe, ne tagadd meg a múltadat, mutasd meg, hogy te ezt írtad, nézzünk szembe, miért is vitatkoztunk voltaképp, miért is volt ez a rumli, ez a fölfordulás. Addig-addig mondták, míg belevettem; s amikor már benne volt a kötetben, egyszer csak kiderült, hogy a *Lila tinta* nem különösen jó novella. S ma már senki sem tudja ép ésszel fölmérni, hogy ekörül mi vitatkoznivaló volt. Csak nagyon homályosan emlékszem a vádakra, amiket akkoriban fölhoztak ellenem, ma már teljes képtelenségnek tűnnek, mert hisz más közegben mozgunk... Szóval ennek a novellának semmi keresnivalója nincs a kötetben.

— *Tóték* című drámája kirobbanó sikert aratott, s talán ösztönzést ad a további színpadi kísérletekhez. Írt-e azóta újabb drámát?

— Nem írtam, de nagyon szeretnék. A színpad olyan, mint a morfium vagy a cigaretta: aki egyszer elkezdte, nem tud leszokni róla.

— Legközelebb megjelenő műve?

— Nemrég fejeztem be az *Egyperces novellák* című kötetet, ez már nyomdában is van. Talán ez lesz az első könyvem, amiről azt merem mondani, hogy megalkuvás nélkül került nyomdába, magaménak vallom minden darabját. Remélhetőleg még akkor is ezt fogom mondani, amikor megjelenik.

— Min dolgozik most?

— Egy regényen, a legelején vagyok, tehát nem szívesen beszélnek róla, mert még nem tudom, mi lesz belőle.

A GROTESZKRŐL

— *Nászutások a légyapíron* című könyvében ezt a sort olvastam: „Az ember, ha még oly biztosan áll is a lábán, mihelyt egyet lép, reszkirozza a hasra esést”. Írásai épp ezt a hasra esést mutatják be: az élet abszurd elemeit vagy abszurd lehetőségeit. A groteszk látásmód még realista igény-nyel írt könyvekben is felbukkan. Megkérném, mondjon néhány szót a groteszkről.

— Furcsa dolog, hogy bár groteszk írásokat írok, nincs kiforrott elméletem erről. Nem vagyok teoretikus. Persze, törtem rajta a fejem, hogy mi a groteszk, de sajnos nem jutottam semmiféle megnyugtató eredményhez. Úgy gondolom, a groteszk tulajdonképpen a XX. század válasza a XIX. századra és az azt megelőző időkre. A múlt században az ember büszkén vallotta, hogy olyan világban él, amit minden ízében ért és meg tud magyarázni, s hogy olyan erkölcs jegyében telik az élete, amely idegen a bűntől, idegen az ocsmányságtól és aljasságtól, és idegen az ösztönök sötét erőitől. Ebben a nagy optimizmusban élt és virágzott az emberiség hosszú évszázadokon át. A XIX. században, a nagy ipari fellendülés és a nagy találmányok korszakában, amikor a betegségek úgyszólván tömegével eltűntek vagy veszélytelenekké váltak, az ember megtelt egy izonyatos önbizalommal. S erre a határtalan önbizalomra kaptuk azokat a rettenetes élményeket, amelyekkel nekünk ez a század szolgált: két világháborút, Auschwitzet. Auschwitz esetében nem konkrét, hanem jelképes dologra gondolok. Az ösztönvilág felszabadulására, amiről azt hittük, kordában tartható. Tehát — ha ezt a mondatot választotta —, valóban arra jöttünk rá, hogy minden mozdulatunk felemás, és csakugyan minden lépésünkkel reszkirozzuk a hasra esést. Már nem állunk biztosan a lábunkon, és nem megyünk sehova, legalábbis azzal a tájékozódással, amit a XIX. század nyújtott, nem jutunk sehova.

— Valószínűleg személyes élményei, a frontharcok és a hadifogság is hozzájárultak ahhoz, hogy ilyenné vált a látásmódja.

— Azt hiszem, ezek az élmények közösek. Az alapvető élmény nálam a háború volt, és azok számára, akik a háborút megélték, azok számára a pusztító tény, hogy a derült égből lecsaphat valami, ami robban és öl és gyilkol, olyan paradoxon, ami minden emberi realitással ellenkezik. Az emberi életösztön nyílt tagadása, nyílt szembekezdése volt ez, amit megpróbáltam a maga valóságában ábrázolni. Nagyon sokféle módon, nagyon sok megközelítésben hihetővé-érzékeltetővé próbáltam tenni, de mindig úgy éreztem, hogy szándékomat csak félig sikerült valóra váltanom. És akkor lassan, teljesen empirikusan, a munka fejlődése folyamán, lépésről lépésre közelebb jutottam a groteszkhez. Persze, eszem ágában sincs egyedül üdvözítő és egyedül lehetséges ábrázolási módnak kikiáltani, de valahogy úgy érzem, a mai kor velejét, lényegét, ellentmondásait legjobban a groteszk nyelven fogalmazhatjuk meg.

A GROTESZK ÉS A SZATÍRA VISZONYARÓL

— Van-e éles határ a groteszk és a szatíra között?

— A groteszk egy valószínűtlenség valószínűsítése. Előáll egy képtelen föltevessel, s azt a reális világ törvényszerűségeihez hasonló szigorúságú törvényeknek rendeli alá. Tehát szuverén világot teremt, ahol például a gravitációs erő érvényben van ugyan, de esetleg fordított előjellel. A leejtett tárgy nem leesik, hanem föl. (De ugyanolyan következetesen, mintha leesne.)

Ez tehát valójában egy alkalmi koordináta rendszer, ami egy új megközelítést ad annak a hősnek, aki ebben a rendszerben él. Mást, újat, néha többet tudok meg róla így, mint a „realitás” dimenzióiban.

Mindezek persze a szatírára is érvényes megállapítások, de a kettő nem ugyanaz. A groteszk alkalmazza ugyan a szatíra eszközeit, de hősének sorsát mindig belülről éli át. Magyarázat helyett a legismeretebb példát hozom föl: Chaplint.

Mi mindig vele érzünk. Vállaljuk csámpás járását, élehetlenségét, balkezes emberszeretetét, ügyefogyott szerelmeit, sorsának eleve elrendelt tragikumát. Másszóval: a groteszk hőssel azonosulunk, egyszerre kinevetjük és szeretjük. Mintha ezt egy matematikai egyenletben is ki lehetne fejezni:

$$\text{groteszk} = \text{szatíra} + \text{líra}.$$

EGYETLEN KIÚT: A CSELEKTVÉS

— Életünk számtalan abszurd, groteszk elemet hordoz magában, s aligha véletlen, hogy ez a felismerés most tombolja ki magát az európai irodalmakban, különösképpen a dráma-irodalomban. Mi a véleménye az ellendrámáról? Például Beckett drámáiról, Weiss *Marat-Sade*-járól?

— Beckettet nagyon sokra becsülöm, Peter Weiss *Marat-Sade*-ját nagyszerű drámának tartom; de a világban létező abszurditást nem egészen úgy látom, ahogy Beckett vagy az abszurd irodalom művelői Nyugaton. Pusztán testi-lelki felépítettségemből és idegrendszeremből következik, hogy az élet abszurd jelenségeiből nem azt a következtetést vonom le, hogy az élet abszurd, reménytelen és kibírhatatlan. Meglehetősen sok abszurd, reménytelen és kibírhatatlan helyzetben voltam már, és talán azért, mert nem a teória felől közeledem ehhez a kérdéshez, mindig megtalálom azt a parányi fény sugarat, amiért tovább érdemes élni. Egyszer már leírtam, hogy a mi emberi életünk egyetlen reménye, egyetlen kiútja a cselekvés. Hiszek a cselekvő emberben, általában hiszek a cselekvés megmentő voltában, noha jól tudom, hogy egyéni életünk tragédiába torkollik, mert hisz biológiailag erre vagyunk ítélve. A hiábavaló cselekvésben is hiszek, mert szubjektíve még ez is ad nekünk valamit; és itt azonos nevezőn vagyok az abszurd írókkal. Camus írja a *Sziszüphosz mítoszában*, hogy van egy perc, amikor Sziszüphoszt boldognak kell elképzelniünk.

— Engedje meg, hogy egy naiv és hangzatos kérdést tegyek fel: mit tehet az író az emberiség érdekében?

— Semmit. Nagy tévedés volt, s ebben magam is részes voltam, hogy az író tehet valamit az emberiségért. Nem, nem tehet semmit. Csak maga az emberiség tehet a saját érdekében valamit. Nem igaz, hogy az író tanítani tud, segíteni tud... S ez nem degradálása az irodalomnak, inkább az emberiség fölemelése; mert szerintem az emberiség nem szorul az író segítségére. Amit a maga javáért tenni tudott, és ez nem sok, de mégis valami, azt teljesen az író segítségével nélkül tette.

— Ha így van, akkor miért ír?

— Nem tehetek mást.

A TENGERTÁNCTÓL AZ EZÜSTPISZTRÁNGIG

— Első nyomtatásban megjelent novellája, a *Tengertánc*, borzongató és nevetséges ötletre épül: az örültekházából kiszabadulnak az elmebetegek, és átveszik a hatalmat a világ fölött. A fasizmus rémuralma és az örültek hatalomra jutása között akkoriban nem volt nehéz megtalálni az azonosítást. Milyen visszhangot váltott ki ez az írás?

— A névtelenségből egy létrafokkal feljebb emelt, mert fölfigyelték rá. De politikai következménye nem volt.

— A *Tengertánc*-kötet cigánykereke után munkásságában a részletező, leíró, elemző epika következik, az ún. optimista korszak. Ezekben az években több regényt, drámát novellát és riportkönyvet adott ki. Mit tart közülük jónak?

— Ebben az időben összesen két-három olyan novellát írtam, amit ma is örömmel vállalok magaménak. De többet nem. Ezek a novellák azóta nem kerültek újabb kiadásra, a kutya sem ismeri őket. Senkinek semmit nem mond, ha néhány címet megemlítek. Egyszer majd előásom őket.

— *Ezüstpisztráng* című kötete 1956-ban jelent meg; az írói önmagára találsnak talán ez a legfontosabb állomása: az *Ezüstpisztrángban* összegyűjtött írások hosszú szünet után ismét a groteszk műfaját ébresztik életre, ha nem is olyan villogó-éles fénnel, mint az *Egyperces novellák*. Hogyan állt össze kötetté? Előre megkomponálta, vagy pedig darabonként állt össze?

— Erre nem tudok ünnepélyes választ adni. Valóban, kialakítottam magamnak valamit, ami csak sajátom, amit szinte úgy találtam föl, mint Irinyi József a gyufát. Egészen rövid kis novellákat kezdtem írni, amelyek ennek ellenére teljes értékű novellák: van elejük, kö-

Emory Foster

zepük és végük, valami történik bennük, drámai tartalmat fejeznek ki. Ezeket elkereszteltem „egyperces” novelláknak. Mindez, eléggé kezdetleges fokon, az *Ezüstpisztrángban* jelent meg először. Őszintén megmondom, nem vezetett semmiféle magasrendű írói elmélet; egyszerűen csak arról volt szó, hogy csalódtam az írás bizonyos funkcióiban. Meguntam bizonyos dolgokat írni.

HIÁBAVALÓ ÍRÓI ERŐFESZÍTÉSEK

— Mit unt meg a legjobban?

— Meguntam, hogy leírjak egy emberi arcot, egy ember ruházatát, egy szobát, egy tájat. Rájöttem, hogy mindenki látott már arcot, ruhát, szobát, tájat. Ha azt mondom: *szoba*, akkor mindenki elképzel egy szobát. S rájöttem arra is, hogy hiába írom le pontosan azt a szobát, ami előttem van, úgyszint mindenki csak azt a szobát látja, ami őbenne a szobaélmény; mert első gyermekkori eszmélésétől kezdve az ember összerak magának egy absztrakt szobaképet, amit aztán a szoba címszó alatt az emlékezetéből egy előhívó oldat mindig képpé ugrat ki. Rájöttem tehát, hogy létezik egy teljesen hiábavaló írói erőfeszítés: a leírás. S azután rájöttem, hogy voltaképpen a kitalált cselekmény is fölösleges, mert ahelyett, hogy az írás, a nem lírai jellegű írás lényegét: a drámát, az összeütközést gazdagítaná, erősítené, lerontja. Kezdttem lefaragni az öncélú cselekményből. Megpróbáltam az események olyan ábrázolási módjához eljutni, hogy csak azokat a billentyűket ütöm le, amelyekre mindnyájan közösen reagálunk. Tehát nem mesélek el epikus módon történeteket, hanem bizonyos rezonanciákat próbálok kiváltani; illetve igyekszem önmagamból ezeket a rezonanciákat kihallani, abban a reményben, hogy mások is rezonálnak rájuk. Az *Egyperces novellák* abból születtek, hogy egyszerűen lusta voltam hosszabbakat írni; de ez a spekulatív lustaság volt, állt mögötte valami, annak a tagadása, amivel ma már nem értek egyet.

— Volt-e valamilyen irodalmi előképe az *Egyperces novelláknak*?

— Hadd legyen szerény, mert eddig nem voltam az. Ezt a műfajt mégsem én találtam föl, hisz az irodalomban semmit sem lehet föltalálni. Hamarjában mondok két példát: Kosztolányinak számos ilyen írása van, például *A bölcsőtől a koporsóig* című riport-sorozata (riport helyett bátran remekműveket mondhatunk). S megemlíthetem Jules Renard naplóját, amely végre magyarul is megjelent, legalábbis a kisebb, lefordítható része. Renard naplójában nem olyan rövid novellák vannak, mint az enyéimé, hanem egysoros novellák és hat szóból álló csodálatos novellák. Ezt tehát nem én találtam föl, csak újra föltaláltam a magam használatára.

— Mit olvas a legszívesebben?

— Nagyon sok verset és drámát olvasok; érdeklődéssel olvasom mindazt, ami ma külföldön újat próbál hozni, például az új francia regényt. Érdeklődéssel figyelem az angol fiatalok nagy drámai fel lendülését. Nagyon szeretem az amerikai prózát is, sokat fordítottam belőle. Nagyjából efelé tájékozodom. De szeretek rossz könyveket is olvasni, mert a rossz könyvek is nagyon jók.

— Mint két hasznavethetetlen diploma birtokosa, mit olvas irodalmi műveken kívül?

— Szeretnék egy kulcslyukon keresztül bepillantani a természet-tudományokba, és ezért időnként óriási elhatározással elkezdem olvasni Heisenberg, Einstein vagy Planc nagyközönségnek szánt könyveit, de rendszerint már a 30. oldalon kidőlök. Egy kedves költőné ismerősöm, Nemes Nagy Ágnes a napokban elmondta, hogy természettudományi műveltségének az *Élet és Tudomány* című hetilap az alapja. Hát én sem jutok messzebbre. A természettudomány ma már beveghetetlen vár, és csak úgy alulról nézzük a bástyáit.

KRITIKUSOK, OLVASÓK

— A *Lila tinta*-féle viták már régebben elcsendesedtek, a kritika lassan kezd irodalmi jelleget ölteni. Ezért megkérdez-ném: segíthet-e a kritikus az íróknak?

— Elvben sokat segíthet, de nem tudom, hogy gyakorlatban hány író volt, aki sokat köszönhetne a kritikának. A magyar irodalom-ban van egy nagy Osvát-legendá. Nem ismertem Osvátot, tehát nem ellenőrizhettem a legenda hitelét, de akik Osvát körül voltak, és azok kitűnő írók voltak, annyira szerették őt, hogy valamit nyilván köszönhettek neki. Nekünk most nincs Osvátunk. Nem tudok szépet mondani a kritikáról.

— Gyakran az olvasók a legjobb kritikusok. Szokott-e vá-laszolni a leveleikre?

— Udvarias ember vagyok, mindenkinek válaszolok. Jó volna azt mondanom, hogy az olvasók véleménye alapján újabb meg újabb dolgokat értek meg abból, hogy mit is írtam s hogy mit kellene írnom. Sajnos, nem érdemes kedveskednem az olvasóknak. A leg-több levél írásaim félreértéséből származik.

— Sokszor félreértik?

— Sokszor. Rendkívül világos írónak tartom magam, mindig arra törekszem, hogy ezt a bonyolult világot a lehető legegyszerűbben fejezzem ki. És nagyon haragszom azokra az írókra, akik az írás formai részében bonyolításra törekszenek, a világ eléggé komplikált, eléggé érthetetlen ahhoz, hogy legalább az író igyekezzék kristály-

tisztán fogalmazni. Majdnem tömondatokban próbálok fogalmazni, és nagyon meglepődöm, hogy néha tökéletesen félreértetek. Egyszer például egy tüzészetet írtam le. Kaptam erre egy levelet, amiben a csöppet sem műveletlen olvasó egy zsiros krémet ajánlott nekem, mert ez állítólag kitűnően gyógyítja az égési sebeket...

AGGASTYÁNOK A MODERN IRODALOM ÉLÉN

— Magyarországon sok könyv jelenik meg, és ebben a nyomtatványözönben nagyon nehéz tájékozódni. Talán ez az oka annak, hogy alig egy-két fiatal prózairó neve marad meg az olvasó emlékezetében. Valahogy nem látni a tehetségek nyújtózkodását... Mi a véleménye erről?

— Erről én sem tudok nagyon optimisztikusan beszélni. Szinte minden új könyvet elolvasok, s emellett minden folyóiratot és hetilapot; minden fiatal, kezdő novellistát megjelent írásaiból ismerek. Azonkívül elég sokan elküldik nekem a kéziratokat, tehát van kontaktusom a fiatalokkal. De csöppet sem biztató az indulásuk... Nem tudom, lehet-e egyáltalán másképp elindulni egy fiatal nemzedéknek, mint a bálványrombolás gesztusával, azzal, hogy mindent széttörök magam körül, és jobbat, szebbet, nagyobbat próbálok csinálni. Ebből aztán vagy kijön valami, vagy nem, de hát a legtöbbször kijön valami. Azokból az írásokból, amelyek hozzám elkerülnek, a következő ambíció süti: „Szeretnék életem derekán, közepes Móricz Zsigmond-regényeket írni; szeretnék pályám csúcán a Gelléri Andor Endrééhez hasonló novellákat írni; szeretném valamikor megközelíteni Füst Milánt”, ami nagyon szép, és szerényen is hangzik, de egy kezdő írónál nem egészen egészséges... Nálunk teljesen paradox a helyzet: az irodalom modern, korszerű, kísérletező ága az aggastyánok kezében van. Ezt mi, öregek csináljuk, magatehetetlen, vén hülyék. A fiatalok pedig valami nagyon nagyon ápoltt, nagyon korrekt és nagyon művelt unalommal indulnak el.

— Beszélgetésünk elején műveit nagyon tárgyilagosan, nagyon hidegen mérte föl. Most úgy látom, másokét is.

— Igen. Azzal kezdtem, hogy ötvenöt éves vagyok; s ha ötvenöt éves koráig az ember nem bolondul meg, és nem szeret bele a saját írásaiba (mert erre is van eset), akkor nagyon tárgyilagosan, nagyon hidegen és nagyon kegyetlenül nézi a saját munkáit és a másokét is. Ezt a kegyetlenséget nagyon fontos tulajdonságnak tartom. Jaj annak, aki elérzékenyül saját sorai fölé.